

Nieuwsbrief 130

Sept. 2020

Weijers in ons landschap

Dapperslaar, de weijer

van Brouwhuis

De weijer van Mierlo

Eggelmeer, de Weijer van Milheeze

Elskens weijer in Deurne

De Prinseweijer in Nuenen

Veel meer weijers

Landelijk erfgoed

**De Koningshoeven
in Helenaveen**

Restauratie Emmahoeve

Restauratie Boerdonk afgerond

**SdBb brabantse
se boerderijen, bijge
ebouwen, erf en cul
tuurlandschap.**

*De Wilhelminahoeve, een van de koningshoeven
langs de Soemeersingel in Helenaveen*

www.debrabantseboerderij.nl

U vindt ons ook op facebook:

www.facebook.com/stichtingdebrabantseboerderij

Weijers in ons

Riet- en dakdekkersbedrijf

De Laat

Julianastraat 9
5087 BB Diessen
Tel: (013) 504 6174
Fax: (013) 504 6175

Voor al uw
reparatie,
onderhoud en
nieuwe rietdaken

www.delaat-rietdekkers.nl

Restauratie, onderhoud & herbestemming

Westersingel 13, 4611 HR Bergen op Zoom
www.cauwenborgh.nl | (0164) 28 11 90

Verspreid in Brabant komen op meerdere plaatsen veldnamen of straatnamen voor met daarin het woord "weijer". Soms wordt het gespeld als 'wijer' of 'weyer'. Die namen wijzen er op dat daar vroeger een (meestal verdwenen) oud landschapselement aanwezig was. Het woord weijer is ontstaan uit het latijnse woord vivarium. In het woordenboek vinden we als vertaling: *bewaarplaats voor levende dieren: menagerie, vooral visvijver*. Niet alleen het woord weijer, maar ook het Nederlandse woord vijver is er direct van afgeleid. Weijers zijn visvijvers waarin vis werd gekweekt en/of bewaard. Dus niet zomaar een ven of een poel, maar een vijver die gebruikt werd als viskwekerij. Weijers werden in de middeleeuwen aangelegd. Ze moesten niet te diep zijn en daarom werden ze meestal ingericht in de bovenloop van kleine beken. Er werd gekozen voor plaatsen waar het dal wat breder was en een natuurlijke laagte met water vormde. Om er vis te kunnen houden werd er wel het een en ander aangepast. In een aantal gevallen werden daarom de oevers van de weijers kunstmatig verhoogd of er werden dammen aangelegd om het water makkelijker te kunnen vasthouden. Ook moest het mogelijk zijn om het waterpeil te regelen. Als je vis wilt vangen is het makkelijker als je het waterpeil kunt laten zakken. Als je de weijer leeg laat lopen dan ligt de vis er voor het oprapen. Op het laagste punt van de weijer moest het water gestuurd kunnen worden. Daarvoor werd een stuw of sluis geplaatst, eventueel gecombineerd met een dam, om de beek te kunnen afsluiten. Met de sluis kon het waterpeil worden geregeld. Bij de grotere weijers is vaak ook plaatselijk de beekloop deels omgeleid om de watertoevoer beter te kunnen regelen en om bij te grote toevoer het water om de weijer heen te kunnen leiden. Veel weijers dateren uit de middeleeuwen en komen in 14de -eeuwse registers en oorkonden al voor. Eigenaars waren meestal lokale edelen of andere vermogende personen en instanties, zoals kloosters. De weijers verloren op den duur hun functie. De meeste zijn als open water inmiddels verdwenen. Ze verloren kennelijk hun functie en konden door hun geringe diepte makkelijk worden ontgonnen tot weiland. Uiteraard verdween de sluis, maar in veel gevallen zijn de steile oevers en delen van de aangelegde dammen nog aanwezig. Die 'restanten' kunnen inmiddels beschouwd worden als landschappelijke monumenten: landschapselementen die door mensen in de middeleeuwen werden aangelegd.

In nagenoeg alle plaatsen in het zandgebied van Brabant kwamen weijers voor, zeker als die plaatsen wat verder verwijderd liggen van de grotere beken. We zullen een aantal voorbeelden van oude weijers beschrijven.

Dapperslaar, de weijer van Brouwhuis

Brouwhuis is tegenwoordig een wijk van Helmond, vroeger een buurtschap van deels Bakel en deels Vlierdien. In de middeleeuwen heette het Bruheze. Ten zuidoosten van de wijk Brouwhuis ligt in het buitengebied een groep boerderijen aan de Weyerweg. Dit gebied wordt vanouds De Weijer genoemd. Daar is een laaggelegen gebied herkenbaar tussen de Weyerweg en de Vlierdense Bosdijk. De Wolfsputterbaan (N279) loopt dwars door de voormalige visvijver.

landschap

De topografie van de weijer van Brouwhuis ca 1930. Midden op de kaart de (drooggelegde) weijer met een waterloop er dwars doorheen. Het water kan afgevoerd worden in westelijke richting. Op de kaart zijn de wallen of dammen rondom de voormalige weijer duidelijk te zien.

Bij de oudst bekende vermelding van de weijer in Brouwhuis uit 1394 staat duidelijk vermeld dat de wateraanvoer en afvoer er onderdeel van zijn en dat de eigenaar het waterpeil mag regelen zoals hij dat wil: *“Jan Rover, zoon van wijlen heer Geerling Rover, ridder, verkoopt aan Rycolt Borchgreve een zekere weijer met ondergrond, gewoonlijk genaamd Dapperslaar gelegen in de parochie Deurne in de pastoria van Vlierden ter plaatse genaamd Bruheze, tussen het erf van Aart Stamelart van Bruheze aan de ene kant en tussen het erf van wijlen Willem van Bruheze aan de andere kant, met de volle waterinlaat aan de hoge kant van de weijer en de volle doorlaat en wateruitlaat aan de lage kant van de weijer. Zo vaak als hij wil mag de eigenaar de doorlaat en de uitlaat van het water gewoonlijk in werking stellen, etc.”*

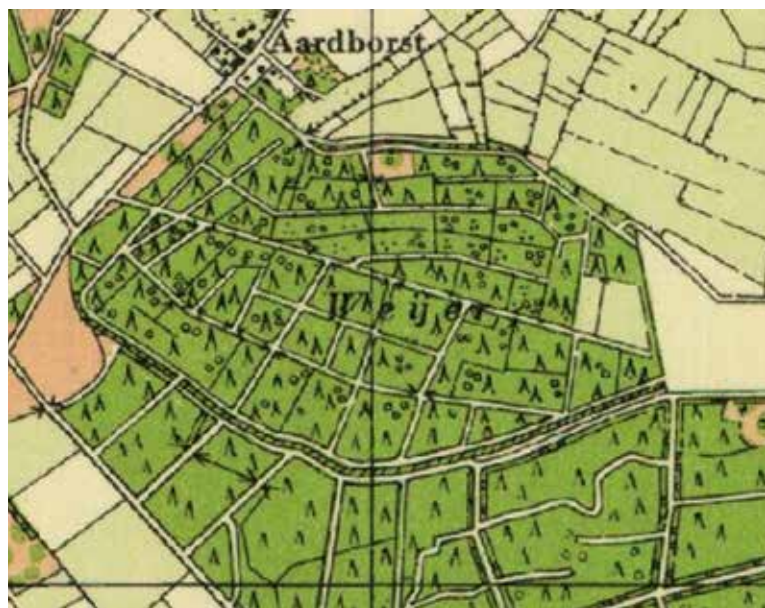
De eigenaars van de weijer door de eeuwen heen zijn bekend. In 1496 werd het Helmondse vrouwenklooster Binderen eigenaar en bleef dat tot de confiscatie door de Staten Generaal in 1648.

De weijer van Brouwhuis anno 2018. Rechts op de foto de wal aan de noordkant en links op de achtergrond de begroeide wal aan de westkant

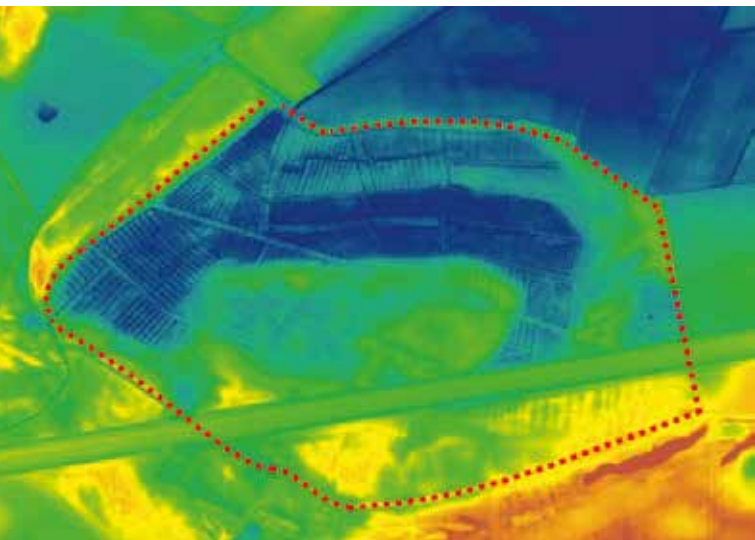
De voormalige weijer Dapperslaar vanuit de lucht. De oude begrenzing is met een rode lijn aangegeven. De wallen eromheen zijn deels nog aanwezig.

De weijer van Mierlo in 1953. Hij had een ovale vorm en de wal aan de zuidkant is op de kaart goed zichtbaar, evenals de dam aan de noordkant.

De weijer van Mierlo

In het zuiden van Mierlo lag een weijer die het eigendom was van de kasteelheren van Mierlo. Ook deze weijer is al jaren geleden drooggelegd ten behoeve van de houtteelt. Daarvoor werden in de voormalige visvijver zogenaamde rabatten aangelegd: lange, smalle ruggen met daartussen greppels. Op de rabatten werden de bomen geplant. Rabatten zijn zelf al erfgoed waar we zuinig op moeten zijn, maar een rabattenbos in een voormalige middeleeuwse weijer is wel erg bijzonder. Nu loopt de A67 dwars door de voormalige weijer. Ten zuiden van de autoweg vormt een oude wal de begrenzing en aan de noordkant is nog een dam aanwezig die vanouds het water bijeen hield. Zoals bij de meeste andere weijers ook het geval is werd een sloot om

De hoogtekart van de weijer van Mierlo. Hoe roder de kleur, hoe hoger het maaiveld, hoe blauwer hoe lager. Met rode stippellijnen zijn de wallen en dammen om de weijer aangegeven. De groene baan van links naar rechts is de A67.

de weijer heen gegraven. Daardoor was het mogelijk om een te grote watertoevoer om de weijer heen te leiden. Als er water nodig was kon een sluis worden opengezet naar de weijer zelf.

Eggelmeer, de Weijer van Milheeze

In Milheeze lag al in de middeleeuwen, aan de rand van het voormalige peelgebied, een weijer die de naam Eggelmeer had. Al in 1332 verkoopt Goyart van Scheepstal, grootgrondbezitter in Bakel en Milheeze, deze weijer aan de Commanderie Gemert van de Duitse Orde.

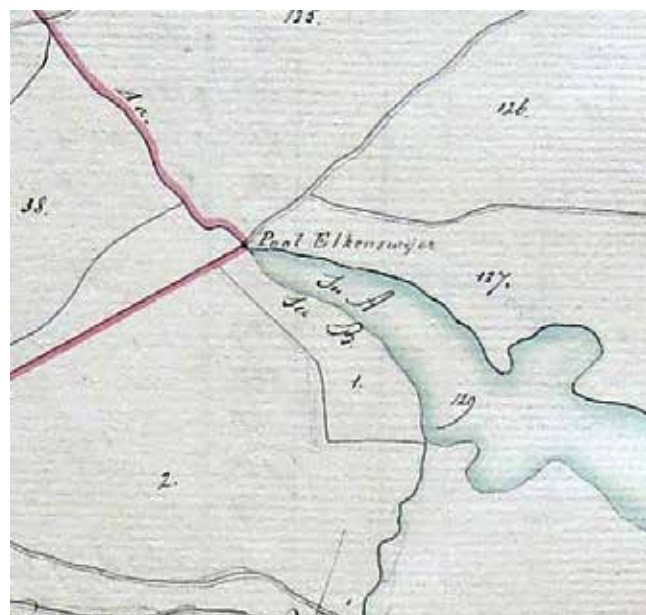
De steilrand die als oever van het voormalige Eggelmeer diende, is nog prominent aanwezig.

Bij de overdracht in 1332 werd expliciet vermeld dat de eigenaar van het Eggelmeer het recht had om het water richting de Peel zo hoog op te stuwen als hij wilde en bovendien mocht hij sloten graven om water aan en af te voeren. Nu nog stroomt daar de bovenloop van de Snelleloop, die waarschijnlijk als afvoersloot van de visvijver werd gegraven. In het Eggelmeer was bovendien een zogenaamd visgeweer ingericht. Een visgeweer bestaat uit vlechtwerk van wilgentakken in het water om de vis naar een fuik te leiden. Al in 1332 was een visgeweer in de weijer van Milheeze aanwezig. Hoe lang de weijer als visvijver in gebruik is geble-

ven is onbekend. Al vóór 1782 is de waterplas drooggelegd en ontgonnen. De Duitse Orde verpacht dan de landerijen. De naam Eggelmeer duidt er op dat in de weijer veel eggels voorkwamen. Een eggel is een middeleeuwse benaming voor een bloedzuiger.

Elskens weijer in Deurne

De naam Elskensweijer is ontstaan uit de oudere naam Elschotsweijer en hij wordt ook wel genoemd De Proosts weijer van Wassenberg. Hij lag in Deurne op een punt waar een kleine waterloop uitmondt in de Raktseloop. De ligging blijkt uit kadastrale tekeningen van 1832. Toen was de weijer nog open water, maar een deel ervan is al voor 1840 ontgonnen. Nu is er geen open water meer aanwezig. Een deel van de oude oever van de weijer bestaat nog als steilrand in het landschap. Uit meerdere archiefvermeldingen blijkt dat het waterpeil van de Elskensweijer middels een sluis gereguleerd kon worden, zoals ook het geval was bij andere weijers. Deze sluis lag op het laagste punt zodat het waterpeil geregeld kon worden. Opvallend is dat juist bij deze sluis een grenspaal stond die het punt markeerde waar de drie dorpen Deurne, Vlierden en Bakel bij elkaar kwamen. We kunnen daar uit afleiden dat de weijer met zijn sluis al bestond toen deze grens werd vastgelegd. De sluis was een zodanig markant punt dat hij als grenspunt werd gekozen. Bij het vastleggen van de grens van de gemeente Vlierden door hertog Jan van Brabant in 1325 wordt Sproese Sluysse al genoemd als een van de grenspunten. De Elschotsweijer of Elskensweijer was in 1340 eigendom van Arnt Vrient, de Proost van Wassenberg. Hij moest daarvoor een cijns betalen aan de hertog van Brabant. De weijer kwam in handen van Elsbeen van de Wiele (de zuster van Arnt Vrient en vrouw van Jan van Bruheze) en daarna aan haar zoon Art Stamelaart van Bruheze alias van de Wiele. Dan wordt het eigendom van de heren van Helmond (Lodewijk van Berlaer en zijn opvolgers, de familie van Cortenbach).

Fragment van de kaart van de grens van Bakel en Vlierden met de Paal Elskenswijer.

Dat deze weijer vroeger veel vis bevatte mag blijken uit het feit dat deze in 1490, bij verdeling van de erfenis van hun grootouders tussen Jan en Iwan van Cortenbach, jaarlijks werd verpacht voor 150 karpers. In 1515 verpachtte de heer van Helmond de vijver aan Elisabeth van Doerne, abdis van het adellijk nonnenklooster Binderen, voor een periode van 8 jaren. De overeengekomen pachtsom moest steeds rond vastenavond betaald worden. De

keuze van deze betalingsdag is niet zo verwonderlijk als men bedenkt dat in de vastentijd het nuttigen van vis zeer gebruikelijk was. Uit het jaar 1527 is een verpachting bekend voor de tijd van 15 jaren voor jaarlijks 450 karpers die Peter Aertsoen den Coninck moest leveren.

De naam van de oudst bekende eigenaar, de proost van Wasenberg, bleef nog lang in gebruik, maar wel in een verbasterde vorm. In een brief uit 1687 is sprake van de *'Proese sluijs ontrent der Elskens wijer'*. In 1811 was de sluis weliswaar verdwenen, maar wordt nog wel melding gemaakt van "Sprooffssluyzen alwaar nog oude houten paalen staan". Het grenspunt heette bij de invoering van het kadaster: paal genaamd Elskensweijer.

De Prinseweijer in Nuenen

Aan de oostkant van de bebouwde kom van Nuenen ligt de Prinseweijer juist ten noorden van de A270, de weg van Eindhoven naar Helmond. Een voormalige karpervijver die aanvankelijk eigendom was van het augustijnenklooster Mariënhage in Eindhoven. Later behoorde het tot de goederen van de heer van Kranendonk. De weijer is genoemd naar de Prins van Oranje die heer van Kranendonk werd en daarmee eigenaar van de Prinseweijer. Al in de eerste helft van de 18de eeuw was de weijer als zodanig niet meer in functie en in gebruik als weiland. In de 19de eeuw was het grotendeels heide. De naam wisselt van Prinseweijer via Prinsewater tot Prinseweide. Dwars door de weijer stroomt een waterloop die nu de Hooidonksche Beek wordt genoemd.

De Prinseweide anno 1900. Op de westelijke en de oostelijke oever liggen wallen die deels nog aanwezig zijn in het landschap.

Veel meer weijers

Slechts een paar weijers zijn hierboven als voorbeelden beschreven. Er waren in het verleden veel meer weijers. In de gemeente Deurne leidde een inventarisatie tot de aanwezigheid van minimaal acht weijers, waarvan het merendeel in het landschap nog herkenbaar is. Ook in de gemeente Nuenen zijn op basis van historische vermeldingen acht weijers aanwezig geweest. Een paar vermeldingen over de verkoop van weijers willen we noemen. Het gaat dan vooral om de voorwaarden waar de nieuwe eigenaar aan moet voldoen. In verband met de leesbaarheid is niet de letterlijke tekst gebruikt, maar is de vermelding in modern Nederlands omgezet.

Anno 1523: *het water in de weijers mag men 'op en aflaten' (het waterpeil verhogen of verlagen) als de geburen er geen schade van hebben.*

Anno 1523: *de eigenaar mag een wal in de weijer plaatsen opgebouwd uit graszoden.*

Anno 1526: *Het Molkersven in Opwetten wordt verkocht onder de voorwaarde dat de visinstallaties niet tot schade voor de buren zullen leiden en de waterloop mag om het ven heen geleid worden.*

In Someren vinden we in 1615 een visvijver of 'staand water' gelegen aan het Slieven en in Beek en Donk heeft jonker Bartold van Flerus, drossaard van Heeswijk, verkocht aan Willem Goossen Claessen een stuk weiland met een visweijer te Beek in de Karstraat.

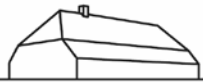
Veel veldnamen herinneren aan de aanwezigheid destijds van weijers. Beijers en Van Bussel verzamelden veel veldnamen in het voormalige kwartier Peeland van de Meierij. Een paar vermeldingen: Middelrode (vivarium), Schijndel (op den damme van de weijer 1382), Liempde (piscaria 1406), St Oedenrode (vivarium 1320, weijer op Caudenberg 1431, weijer op Verrenhout 1416), Veghel (vivarium 1406), en verder nog in Someren, Bakel, Milheeze, Stiphout, etc.

In de verzamelingen van toponiemen van De Bont komen we weijers tegen in Valkenswaard, Luiksgestel, Hapert, Knegsel, Hoogeloon, Oerle, Netersel, Oirschot, Reusel, Veldhoven, Bergeijk, Wintelre, Zeelst, Diessen, de Beersen, Dommelen, Eersel en Geldrop.

Landelijk erfgoed

In het voorgaande zijn een aantal weijers beschreven, die nu nog in het landschap herkenbaar zijn door de aanwezige laagte in combinatie met de steile oevers, maar vooral door de aanwezigheid van wallen en dammen en gegraven waterlopen. Er zullen nog veel meer weijers in het landschap herkenbaar aanwezig zijn, maar ze worden doorgaans niet als waardevol landschappelijk erfgoed herkend en gewaardeerd. De voormalige weijers zijn inmiddels geen open water meer, maar ontgonnen tot weiland of bos, maar in veel gevallen zullen (delen van) de wallen en dammen nog aanwezig zijn, evenals gegraven waterlopen. De plaats van de voormalige suizen hebben ook nog een hoge archeologische waarde. Een degelijke inventarisatie per gemeente van weijers en van de nog aanwezige restanten zou niet alleen de kennis verhogen, maar ook de waardering ervan. Dat zal moeten leiden tot het behoud. Op de erfgoedkaart van Deurne zijn ze inmiddels gekarteerd.

SCHAMP

Bouwkundig advies

- ▶ Ontwerp
- ▶ Bouwhistorisch onderzoek
- ▶ Advies
- ▶ Bouwbegeleiding

Tel. 0493 - 380355

www.schamp-bouwkundigadvies.nl

RESTAURATIE - RENOVATIE - RECONSTRUCTIE - HERBESTEMMING

ZANDENBOUW

bouw- & restauratiebedrijf

Aarle-Rixtel - www.zandenbouw.nl

Gespecialiseerd in het ambachtelijk restaureren van oude, monumentale gevels.

www.vaneschgevelrestauratie.nl

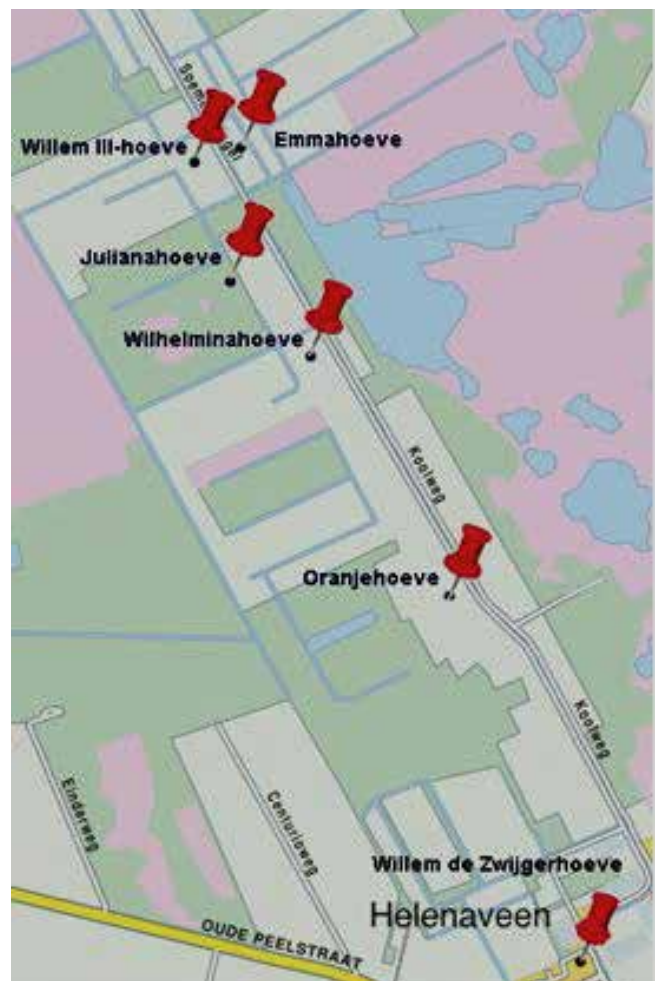
Boxtelseweg 42, 5298 VC Liempde Tel. 0411-218529 / 06 4126 1786

Lelieveld
makelaardij

De Koningshoeven in Helenaveen

Na 1900 werd in plaats van de vervening de landbouw het voornaamste bestaansmiddel van Helenaveen. De vervening begon met de aankoop in 1853 door de gebroeders Jan en Nicolaas van de Griendt van ruim 610 hectaren peelgrond van de gemeente Deurne en Liessel en startte de vervening en ontginning daarvan. Hieruit is de Maatschappij Helenaveen ontstaan, die niet alleen de vervening, maar ook de vrijgekomen grond na de vervening nuttig wilde maken voor veehouderij en landbouw. Een van de activiteiten van de Maatschappij Helenaveen was de bouw tussen 1908 en 1920 van negen grote boerderijen, de zogenaamde koningshoeven, gebouwd langs de Helenavaart. Zij kwamen tot stand met steun van het in 1889 opgerichte Koning Willem III-fonds, dat tot doel heeft hulp te bieden aan Nederlanders in moeilijkheden. De hoeven werden gebouwd in Noord Nederlandse stijl om aantrekkingskracht uit te oefenen op melkveeboeren die zeer succesvol waren in Noord Nederland. Ze werden op regelmatige afstanden van elkaar geplaatst langs de Soemeersingel. Elke hoeve lag aan de kop van een zogenaamde drietand, een kenmerkende structuur van de turfvaarten in dat deel van de Peel. Een paar van de koningshoeven zijn inmiddels verdwenen en drie ervan zijn rijksmonument. De koningshoeven in de volgorde van het jaar van oplevering van de bouw: Wilhelminahoeve (1908) rijksmonument, Emmahoeve (1910), Julianahoeve (1910), Hendrikhoeve (1912) verdwenen, Oranjehoeve (1912), Hoeve Willem III (1913) rijksmonument, Nassauhoeve (1914) verdwenen, Emmahoeve (1918) rijksmonument, Koningshoeve (1918) verdwenen, Willem de Zwijgerhoeve (1920)

De koningshoeven langs de Soemeersingel aan de noordkant van Helenaveen (bron: Deurnewiki.nl).

Inmiddels hebben de meeste van de koningshoeven hun agrarische functie verloren en hebben een nieuwe bestemming gekregen. Er is nu een groepsaccommodatie, een ijsboerderij, een bed & breakfast en andersoortige bedrijven.

De Emmahoeve nu, met links ervan de schuur die gerestaureerd wordt (foto Jan Timmers). Onder de Emmahoeve in 1910.

Restauratie Emmahoeve

De huidige bewoner van de Emmahoeve, Pieter Anker, is als kind uit Gouda gekomen om hier een kaasboerderij te draaien en hij heeft dat tot 2000 gedaan. In dat jaar werd alles aan Staatsbosbeheer verkocht met de afspraak dat hij er zo lang hij wilde mocht blijven wonen. De Emmahoeve heeft nog de originele inrichting. In opdracht van Staatsbosbeheer wordt momenteel een van de schuren van de Emmahoeve gerestaureerd. Het is een schuur met dekbalkgebinten.

De schuur van de Emmahoeve wordt gerestaureerd (foto Joris van de Zanden)

De dekbalkgebinten in de schuur van de Emmahoeve (foto Joris van der Zanden).

Restauratie Boerdonk afgerond

SdBB organiseerde eerder een aantal bezoeken aan een boerderij in Boerdonk, die daar langs de kerk staat. In een eerdere nieuwsbrief is de bouwgeschiedenis van die boerderij uitgebreid beschreven. Inmiddels is de restauratie en verbouwing afgerond. Joris van der Zanden schreef ons daarover: "32 meter restauratiepassie! Het was een pittige puzzel maar de kenmerkende verhouding tussen gevel en dak bij deze monumentale langgevelboerderij is bewaard gebleven, terwijl we toch een fors isolatiepakket toegevoegd hebben. Op haar plaats naast de kerk en de school in Boerdonk is ze beeldbepalend, en dan is het extra mooi als de eigenaren dat herkennen en willen behouden."

De gerestaureerde boerderij in het centrum van Boerdonk

**John
van Lierop**

ARCHITECTUUR BOUWHISTORIE RESTAURATIE

info@johnvanlierop.com | www.johnvanlierop.com
06 5469 7524 | Jan Heijnsstraat 29 | 5041 GB Tilburg

STICHTING DE BRABANTSE BOERDERIJ

VOOR BOERDERIJ,
ERF, LAND EN
ERFGOED

Het bestuur

Otte Strouken

Hooge en Lage Zwaluwe
voorzitter

Jan Aalders

Schijndel
secretaris
secretaris@debrabantseboerderij.nl

Pieter Jacobs

's-Hertogenbosch
penningmeester

Harrie Boot

Schaijk

Jeanne van Ostaijen

Rucphen

Secretariaat:

Monumentenhuys Brabant,
Markt 9,
4931 BR Geertruidenberg

Vriendenadministratie:

Berewoutstraat 69,
5211 DJ 's-Hertogenbosch
telefoon: 0651485271
pieter.jacobs@home.nl

Redactieadres:

Kromstraat 1,
5421 XZ Gemert
telefoon: 0612199647
jantimmerscultuurhistorie@gmail.com

Nieuwsbrief 130

Sept. 2020

SdBB brabantse se boerderijen, bijge ebouwen, erf en cult tuurlandschap.

Hoeve Willem III in Helenaveen. Een van de koningshoeven.

Stichting de Brabantse Boerderij zoekt Vrienden. Vanaf € 22,- per jaar bent u Vriend van onze Stichting. U ontvangt daarvoor onze Nieuwsbrief met wetenswaardigheden over Brabantse boerderijen, bijgebouwen, erf en cultuurlandschap en aankondigingen van onze activiteiten. Ook krijgt u korting op onze publicaties en cursussen en u kunt deelnemen aan onze jaarlijkse Vriendendag. Maar vooral steunt u als Vriend het werk van SdBb.

U kunt zich aanmelden op onze website.

www.debrabantseboerderij.nl

U vindt ons ook op facebook:

www.facebook.com/stichtingdebrabantseboerderij